

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНОСТІ ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

виховання та розвитку учнів, створення “банку педагогічних ідей”, психолого-педагогічний аналіз нестандартних, творчих уроків, виступи на конференціях, випуск інформативних матеріалів, аналіз досвіду роботи творчих педагогів.

Висновок. Таким чином, розвиток творчості педагогічної діяльності тісно пов’язаний з розвитком особистості, її психічних якостей, внутрішньомотивованих форм активності, які реалізуються тільки заради самої діяльності. Геніальні, видатні творці не думають про винагороду за свою діяльність, а продовжують її навіть тоді, коли їх ігнорують, а суспільство не винагороджує матеріально. Це повною мірою стосується педагогічної діяльності. Жертовність українського вчителства щедро компенсується

досягненнями учнів у різних галузях людського знання.

1. Дуткевич Т.В. *Психологія творчості*. – Кам’янець-Подільський, 2003.

2. Заброцький М.М., Павляків Р.В. *Педагогічна психологія: Теоретичні концепції та практикум*. – Рівне, 2003. – С. 222.

3. Загвязинский В. И. *Педагогическое творчество учителя*. – М.: Педагогика, 1987. – С. 17.

4. Роменець В.А. *Психологія творчості*. – К.: Либідь, 2001. – С.5.

5. Харькин В.Н. *Педагогическая импровизация: Теория и методика* / Под ред. В.А.Сластенина, Ю.П.Сапожникова. – М.: МИП НВ Магистр, 1992. – С.15 – 18.

Анатолій Пашинський, кандидат педагогічних наук
доцент кафедри машинознавства і комп’ютерної інженерії
Роман Хмурич, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології
Тернопільського національного педагогічного університету
ім. Володимира Гнатюка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНОСТІ ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розкривається один із компонентів розв’язання проблеми щодо розвитку творчої особистості учнів у навчально-пізнавальній діяльності.

Постановка проблеми. Однією з важливих рис розвитку сучасного суспільства є швидкий ріст потреби у наукових кадрах, які володіють глибокими знаннями і здатні здійснювати творчий, дослідницький підхід до розв’язання різноманітних теоретичних і практичних завдань. Правильний добір і розстановка кадрів передбачають максимальну реалізацію можливостей кожної людини, а для цього треба вміти виявляти та розвивати ці можливості.

Виявлення, навчання і виховання обдарованої й талановитої молоді є одним з головних завдань удосконалення системи освіти будь-якої держави. Сприяння їх подальшому розвитку позитивно вплине на формування творчого потенціалу суспільства, забезпечення можливостей інтенсивного соціального розвитку науки і культури, всіх галузей виробництва.

Існування дискусійних проблем у науці, реальна практика навчання та виховання переконливо довели наявність не лише індивідуальних

відмінностей у можливостях навчання, але й відмінностей у здібностях людини, що складають її творчий потенціал. Диференціація молоді за творчим потенціалом є досить різноманітною – від розумового відставання до високої талановитості і творчої обдарованості. Це дає підстави стверджувати, що проведення теоретико-експериментальних досліджень, подальше вдосконалення концептуального апарату і методів вивчення проблеми творчих здібностей у підростаючого покоління є, безумовно, актуальним та доцільним і потрібне для глибшого психологічного аналізу здібностей та пошуку ефективних шляхів та вибору раціональних методів керівництва процесом навчання.

Мета статті. Визначити поняття “обдарованість”, “розумова обдарованість”, охарактеризувати три категорії обдарованих дітей: з прискореним розумовим розвитком, з ранньою розумовою спеціалізацією, з окремими ознаками неординарних здібностей.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНОСТІ ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Виклад основного матеріалу. Сучасна шкільна освіта у переважній більшості країн світу, в тому числі й Україні, орієнтована на середнього учня. Тому підвищення рівня освіти, формування творчого, дослідницького мислення – важливі завдання середньої ланки освіти. Саме загальноосвітні школи, ліцеї та коледжі є тими соціальними закладами, які повинні озброїти школярів не лише необхідною сумою знань, а й забезпечити професійну спрямованість учнів шляхом виявлення індивідуального інтересу до дослідницької та творчої діяльності.

Соціально-економічні й політичні зміни в Україні, зміцнення її державності, входження в цивілізоване світове співтовариство неможливі без структурної реформи національної системи вищої освіти. Україна визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, а тому вона повинна забезпечити реалізацію системою вищої освіти ідей Болонського процесу.

Основними завданнями вищих педагогічних закладів держави в рамках Болонського процесу є: якість підготовки фахівців; мобільність; відповідність європейському ринку праці; сумісність кваліфікації на вузівському та післявузівському етапах підготовки.

У зв'язку з цим змінюється методологія процесу навчання, яка полягає у його переорієнтації із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану та організацію самоосвіти студента. В основу навчання поставлено самостійну, творчу роботу того, хто навчається. Індивідуальна робота студента розглядається як один із основних компонентів навчальної діяльності, яка передбачає створення умов для найповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідницьку роботу і творчу діяльність.

Практична робота викладачів зі студентами повинна бути індивідуалізованою з врахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності тощо.

У процесі проведення професійної орієнтації, довузівської підготовки школярів працівники вищих педагогічних навчальних закладів повинні спрямовувати свою роботу на пошуки обдарованих особистостей з метою їх залучення для подальшого навчання з підготовки кваліфікованих вчителів. Це значить, що кожен педагог повинен вміти оцінити рівень творчих здібностей людини на основі синтезованої характеристики творчо обдарованої особистості.

Проблема здібностей – одна з найбільш складних у психології.

У психологічній науці нагромаджено певний позитивний досвід як у розробці основних теоретичних положень дослідження цієї проблеми так і конкретно-психологічному вивченні спеціальних здібностей. В сучасній психології найбільш чітко виступають два напрямки: діяльнісний підхід до проблеми здібностей та напрямок, що робить акцент на проблемі індивідуальних відмінностей.

Психологія індивідуальних відмінностей підкреслює, що проблема обдарованості є перш за все якісною проблемою, адже, як зазначає Б.М. Теплов, “Центральним завданням психології є не рангування людей за висотою обдарованості, а встановлення способів наукового аналізу якісних особливостей обдарованості і здібностей” [10]. Це положення лягло в основу розробки проблеми індивідуального стилю діяльності, безпосередньо пов'язаного з питанням про виявлення і розвиток здібностей.

У ряді праць вітчизняних науковців-дослідників містяться матеріали, що дозволяють намітити шляхи якісної характеристики здібностей і обдарованості, як от: індивідуальні характеристики прояву обдарованості; виділення рівнів продуктивного мислення та якісна характеристика кожного з цих рівнів; розгляд типів і рівнів пізнавальної активності, інтелектуальної активності; змістовну характеристику процесу розв'язку творчих і нетворчих задач та інші. На нашу думку, саме на основі такого якісного аналізу процесу інтелектуального розвитку можна підійти до вирішення проблеми психодіагностики здібностей.

Основним питанням, пов'язаним з психологією індивідуальних відмінностей, є питання про природні індивідуальні відмінності як передумови здібностей. Ці відмінності – ще одна психофізіологічна реальність, що складає “грунт”, на якому проростають здібності.

Одним з основних аспектів проблеми індивідуальних відмінностей та здібностей є питання про індивідуальний стиль діяльності. Поняття індивідуального стилю діяльності важливе для проблеми діагностики і формування здібностей. Введення цього поняття у психологію було підготовлено працями Б.М. Теплова, а згодом продовжено і конкретизовано рядом інших дослідників.

Визначення індивідуального стилю діяльності в широкому плані потребує включення у це поняття таких компонентів, як уміння, навички, звички і, звичайно, здібності.

Деякі вчені основним структурним компонентом здібностей вважають знання, які

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНOSTI ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

входять до складу умінь людини діяти, оперувати ними під час розв'язання нових задач. Автоматизуючи дії, людина перетворює їх на операції, які стають складовими частинами її уміння діяти, її майстерності.

Таким чином, існують різні підходи до визначення структурних компонентів здібностей. Проте вони не суперечать один одному, а лише стверджують про складність проблеми.

Обдарованість – це сукупність здібностей, що дозволяють індивіду досягти вагомих результатів в одному, або декількох видах діяльності. Дані науки не залишають жодного сумніву в тому, що обдарованість є результатом взаємодії у процесі пізнавальної і практичної діяльності багатьох факторів: природних задатків, соціальних умов, особистісних якостей.

У поняття “розумова обдарованість” багато синонімів – “розум”, “розумові здібності”, “інтелект”, “пізнавальна сфера”. У поняття “здібності” свої синоніми: “узагальнені вміння”, “можливості”, “рівень розвитку”.

Окремі автори [1; 9; 11] термін “здібність” пов'язують з успіхами в діяльності, талант вважають вродженою якістю, а обдарованість розглядають як ступінь виявлення таланту особистості.

Експериментальні дослідження, здійснені у 60 – 80 рр. ХХ ст., представили змістовний матеріал для пояснення проблем психології загальних і спеціальних здібностей, обдарованості та творчості особистості на різних етапах її становлення. Основний наголос робиться на необхідності практичного використання знань про природу обдарованості, психологічних законів її прояву і засобів стимуляції для удосконалення змісту і методів навчання молодих людей.

У вузькому розумінні поняття “обдарованість” розглядається як вроджена особливість, передумова розвитку здібностей (Н.С. Лейтес) або природний фонд здібностей, що становлять анатомо-фізіологічні задатки (Б.Г.Ананьєв). У більш широкому розумінні поняття “обдарованість” багатьма авторами трактується як “якісно особливе поєднання здібностей, від яких залежить можливість більшого або меншого успіху у виконання тієї чи іншої діяльності” [8, 11]. У переважній більшості визначень обдарованості вказується, що вона поєднує в собі високий інтелект і творчу працю, яка відкриває можливості для більш легкого досягнення певних успіхів у діяльності (О.Г.Ковальов, В.М.Мясищев) [2]. В.Штерн говорить про обдарованість як про здібність зосереджуватись на нових вимогах за допомогою змістовного використання засобів мислення [6].

Відділ освіти США у 1972 році прийняв за робочу формулу розуміння обдарованості, яке визнає, що індивід може визначатися функціональними або потенційними можливостями в ряді галузей: інтелектуальній, академічній, творчій, художній, у сфері спілкування чи психомоторики.

Це досить широке визначення може бути корисним для розробки системи виявлення обдарованої молоді, проте в ньому не враховувалась одна з найважливіших особливостей індивіда – мотивація. Тому Дж.Рензулі (США) [6] запропонував визначення обдарованості як такої, що поєднує три характеристики: інтелектуальні здібності, які перевищують середній рівень, творчий підхід і наполегливість.

Розглянуті підходи свідчать про значні розбіжності у трактуванні терміна “обдарованість”. Найточнішу, на нашу думку, його визначення дано Б.М.Тепловим [10]. Логічно говорити не про обдарованість взагалі, а про обдарованість до чогось, до конкретної діяльності.

Питання про загальні і спеціальні здібності також виявилось дискусійним. Загальні здібності часто визначають терміном “обдарованість”. В зарубіжній літературі їх ототожнюють з інтелектом, розумовими здібностями. Одні, як Е.Торндайк [6], зводять обдарованість до суми спеціальних здібностей, заперечуючи існування загальної обдарованості, інші, як Ч.Спірмен [6], В.Штерн [6], визнають загальну обдарованість, але протиставляють її спеціальним здібностям. Зокрема, у трактуванні Ч.Спірмена загальна обдарованість – це спеціальна функція центральної нервової системи. Таким чином, загальна обдарованість трансформується в біологічно закріплену константну особливість.

Поняття розумової обдарованості багатозначне, в науці воно має принаймні шість визначень.

По-перше, будь який рівень розумових здібностей даної людини незалежно від місця в діапазоні міжіндивідуальних відмінностей обумовлений головним чином вродженими якостями нервової системи. Ці якості фактично ототожнюються зі здібностями.

По-друге, рівень розумових здібностей, якими володіють найбільш розвинуті 2% людей, знову ж таки приписують в основному дії вроджених якостей.

Третє і четверте значення відрізняються від першого і другого тим, що домінуючу роль у рівні обдарованості тієї чи іншої людини відводять культурно-педагогічним факторам (культура, середовище, якість освіти тощо).

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБДАРОВАНОСТІ ТА ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

П'яте і шосте значення відрізняються від попередніх тим, що вроджені якості розуму і нервової системи розглядаються як задатки, на базі яких стосовно культурно-педагогічних умов можуть бути сформовані розумові здібності (обдарованість), різного рівня.

Вважаємо, що обдарованість визначається високим рівнем розвитку, який є наслідком як природних задатків, так і умов виховання.

Існують такі основні типи обдарованості: загальна (розумова) і спеціальна-художня, соціальна, спортивна. Кожен з них включає в себе ряд видів, а кожен з видів можна розглядати як спеціальні здібності. Так, розумові здібності за предметною оцінкою поділяються на фізико-математичні, здібності до вивчення технічних предметів та ін. При певному розвитку кожен з видів навчальних здібностей може сформуватися у відповідну науково-дослідницьку здібність. Технічна обдарованість включає два основних види: інженерну (останню можна поділити на ряд підвидів – винахідницьку та технологічну та ін.) і обдарованість технічної майстерності. Художня обдарованість поділяється на літературну, музичну, хореографічну, образотворчу тощо. Соціальна обдарованість включає у себе здібність до правової діяльності, педагогічні здібності, що належать до організаторської діяльності в різних сферах життя суспільства.

Усі ці типи і види обдарованості не ізольовані один від одного. Можна виділити, щонайменше, два роди зв'язків. Так, людина може володіти однією спеціальністю, а може бути обдарованою стосовно цілої групи здібностей. Разом з тим всі такі види обдарованості обов'язково тягнуть за собою певний рівень розвитку розумових здібностей. І чим він вищий, тим пліднішою буде діяльність у тій чи іншій сфері.

Бувають випадки, коли в структурі людського розуму спостерігаються значні внутрішні індивідуальні відмінності, одні розумові здібності розвинуті досить високо, тоді як інші в межах середнього рівня. Наприклад, вербальні тести (завдання, оцінки за які показують рівень мовного розвитку) виконуються блискуче, а невербальні (що не потребують активізації мовних здібностей, але ставлять вимоги до просторового мислення і уяви) – в межах норми, а то й нижче.

Буває і зворотне співвідношення: вербальний інтелект розвинений слабо, а невербальний високо. І у першому, і у другому випадках загальний інтелектуальний показник є значно нижчим від того показника, яким характеризується переважаючий тип інтелекту.

Односторонність означає дисгармонію в здібностях, тобто наявність в даної людини і таких здібностей, рівень яких не досягає норми. Може здатися, що “одностороння розумова обдарованість” – синонім поняття “спеціальні розумові здібності”. Те, що дана особа володіє високими спеціальними здібностями (наприклад, у галузі фізики), зовсім не означає, що інші здібності в неї не розвинуті. Як правило, високі спеціальні здібності розвиваються на фоні достатньо високого загального інтелекту.

Одностороння розумова обдарованість є однією з можливих причин добре знайомої односторонньої навчальної обдарованості. Відомі випадки, коли студент, виділяючись яскравими результатами у вивченні одного предмету, ледве встигає з інших дисциплін. Таких особистостей вважають обдарованими, але при цьому необхідно відзначити, про яку розумову обдарованість йде мова – про загальну чи односторонню.

Н.С. Лейтес [4] виділяє три категорії обдарованих дітей:

- з прискореним розумовим розвитком;
- з ранньою розумовою спеціалізацією;
- з окремими ознаками неординарних здібностей.

Діти з прискореним розумовим розвитком – це такі, які при різних умовах різко виділяються високим рівнем інтелекту. За даними психологів, прискорений розвиток інтелекту завжди буває пов'язаним з великою розумовою активністю, з підвищеною пізнавальною потребою.

Діти з ранньою розумовою спеціалізацією – це такі, в яких при звичайному рівні інтелекту спостерігається особливий “потяг”, зацікавленість окремим навчальним предметом (до певної галузі науки чи техніки). Зі “свого” предмету вони можуть виділятися, значно випереджувати інших легкістю, з якою їм дається специфіка матеріалу. Тут у них особлива готовність засвоювати, а інколи творчо брати участь у роботі. Заняття ж з інших предметів їм даються навіть з певними труднощами.

Діти з окремими ознаками неординарних здібностей, що виділяються своїми розумовими можливостями, не випереджають ровесників у загальному розвитку інтелекту і не проявляють яскравих успіхів з того чи іншого предмету, але відрізняються особливими якостями окремих психічних процесів (незвичайна пам'ять на певні об'єкти, багатство уяви або здатність до спостереження).

На сьогоднішній день сучасна психологічна наука користується кількома рівноправними

